

УДК 378.38:911.2

Олена Данильченко*

к. геогр. н., ст. викладач кафедри загальної та регіональної географії

e-mail: olena_danylchenko@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2881-843X>**Олеся Корнус***

к. геогр. н., доцент, завідувач кафедри загальної та регіональної географії

e-mail: olesia_kornus@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7469-7291>**Анатолій Корнус***

к. геогр. н., доцент кафедри загальної та регіональної географії

e-mail: a_kornus@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5924-7812>**Сергій Сюткін***

к. геогр. н., доцент кафедри загальної та регіональної географії

e-mail: siutkin-sergiy@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0871-0993>**Борис Нешатаєв***

д. геогр. н., професор кафедри загальної та регіональної географії

e-mail: geographsspu@ukr.net; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9818-8889>

*Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка,

вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, Україна

ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА ГЕОГРАФІВ: СТАН І ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано місце і значення навчальної практики у підготовці майбутніх фахівців з географії та показано важливість і необхідність її проведення. Розглянуто деякі аспекти навчальної практики з географії спеціальності 014 Середня освіта (Географія) на основі краєзнавчого матеріалу. Розкрито мету, основні завдання та етапи проведення практики. Охарактеризовано бази навчальної практики з географії. Описано конкретні приклади природних географічних об'єктів, при вивченні яких студенти набувають фахових компетенцій.

Ключові слова: практична підготовка, навчальна практика з географії, фахівець з географії

Елена Данильченко, Олеся Корнус, Анатолий Корнус, Сергей Сюткин, Борис Нешатаев

ПРАКТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ГЕОГРАФОВ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

В статье проанализированы место и значение учебной практики в подготовке будущих специалистов по географии и показана важность и необходимость её проведения. Рассмотрены некоторые аспекты учебной практики по географии специальности 014 Среднее образование (География) на основе краеведческого материала. Раскрыты цель, задачи и этапы проведения практики. Охарактеризованы базы учебной практики по географии. Описаны конкретные примеры природных географических объектов, при изучении которых студенты приобретают профессиональные компетенции.

Ключевые слова: практическая подготовка, учебная практика по географии, специалист по географии.

Olena Danylchenko, Olesia Kornus, Anatolii Kornus, Serhii Siutkin, Borys Neshataev

PRACTICAL TRAINING OF GEOGRAPHERS: STATE AND PROBLEMS

The article deals with the place and significance of educational practice in the preparation of future geography specialists. On the example of educational practice in geography of specialty 014 Secondary Education (Geography) some aspects of its conduct on the basis of ethnographic material are considered. The article reveals the purpose of educational practice which is to consolidate the theoretical knowledge gained by the students during the study, acquiring and improving practical skills and abilities, mastering modern methods of field research. Tasks of the practice, which involve teaching students to use special devices and tourist equipment, correctly applying them in different types of geographic research, conducting visual observations, performing field measurements, carrying out scientifically substantiated room processing of empirical results are described. The stages (preparatory, field, and office) of educational practice and the base of its conducting are revealed (Sumy and its surroundings, Sumy region). The article also describes the results of training in geography according to the programs, such as applying the acquired theoretical knowledge for the formation of practical skills, demonstrating the ability to use special instruments of geographic research, organizing independent visual observations of natural objects and phenomena, performing field measurements, demonstrating the ability to perform graphic, map making and map measuring work, using professionally profiled knowledge and practical skills for the study of natural objects, processes and phenomena.

Particular attention is paid to the description of unique local lore objects: Mount Zolotukha - the Romanian salt dome, a geological reserve of local importance, the Mohritsky landscape reserve of local importance, the Banytsky quartz quarry, the valley of the Psiol river (along the route Baranivka-Zelenyi Hai - in the vicinity of the town of Sumy), the Botanical Garden of A. S. Makarenko Sumy State Technical University - the object of the natural reserve fund of local importance, in its study students acquire professional competencies. The conclusion emphasizes that educational practice in geography is an integral part of the preparation of a highly skilled geographer; it enables students to consolidate their theoretical knowledge in the field, broadens their outlook and cognitive abilities, causes interest in geography, increases the effectiveness of learning and promotes the sound formation of professional competencies of students – geographers.

Keywords: practical training, educational practice on geography, specialist in geography.

Вступ. Практична підготовка є обов'язковим компонентом освітньо-професійної програми здобуття вищої освіти, набуття студентами загальних і фахових компетентностей та невід'ємною складовою процесу підготовки фахівців у закладах вищої освіти. Навчальні практики з фахових географічних дисциплін є надзвичайно важливими в освітньому процесі з підготовки до майбутньої роботи вчителя географії. Основні завдання навчальної практики полягають у закріпленні теоретичних знань, практичних умінь, навичок, одержаних студентами під час аудиторних занять; оволодінні методами польових досліджень; розвитку у студентів географічного мислення, уміння виявляти і встановлювати певні закономірності й причинно-наслідкові зв'язки між різними процесами і явищами; розширенні географічного світогляду майбутнього вчителя географії.

У навчальних планах підготовки фахівців з географії на практичну підготовку відводиться різна кількість годин. Однак, останнім часом прослідковується негативна тенденція зменшення обсягу годин, відведених на навчальну практику, що викликає занепокоєння. У цьому контексті надзвичайно актуальною є проблема збереження обсягу навчальної практики з географії, встановлення її важливості та методичного забезпечення.

Вихідні передумови. Відомий вчений-педагог К.Д. Ушинський у своєму підручнику «Рідне слово» підкреслював, що викладання географії має розвивати в учнів «інстинкт місцевості» [5]. Цю рису, надзвичайно важливу у навчанні й у практичному житті, може прищепити лише такий учитель географії, який сам добре знає свою місцевість та володіє методикою польових досліджень. М.М. Баранський у своїх працях писав, що майбутній учитель географії повинен володіти методикою польових досліджень, польова практика студентів-географів має бути проникнута спеціальними цільовими настановами, «потрібний живий показ на практиці» [1]. На довершення автор говорить, що «Географія – це не підручник географії, а саме життя» [1, с.281]. Цим гаслом учений підкреслює важливість польових досліджень взагалі та навчальної практики з географії зокрема.

Проблемі технології управління освітнім процесом у проведенні навчальних практик для студентів-географів приділяли увагу Л.М. Булава, Н.О. Стецюк, О.В. Барановська, Т.М. Шовкун, М.О. Барановський, В.В. Смаль, І.В. Смаль, М.С. Топузов [3]. Методичні аспекти проведення навчальних практик з географічних дисциплін достатньо повно висвітлені у навчальному посібнику В.О. Ісаченкова та ін. [2]. Етапи польових природничо-географічних досліджень, комплексний опис точок спостережень з детальною методикою проведення викладені у навчально-методичному посібнику [4].

Разом з тим, аналіз сучасних досліджень та наукових праць у названій площині показав, що в закладах вищої освіти недостатньо розробок з мето-

дики проведення навчальних практик з географії, що й зумовило мету статті.

Мета статті – проаналізувати місце і значення навчальної практики з географії у підготовці майбутніх учителів географії та розглянути деякі аспекти її проведення на основі краєзнавчого матеріалу (на прикладі навчальної практики з географії спеціальності 014 Середня освіта (Географія) Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка).

Виклад основного матеріалу. Згідно з навчальним планом підготовки бакалаврів спеціальності 014 Середня освіта (Географія) навчальна практика з географії передбачена у 2, 4 та 6 семестрах.

Мета навчальної практики з географії – закріпити теоретичні знання, отримані студентами під час навчання, набуті і вдосконалити практичні навички й уміння за вказаними навчальними дисциплінами, оволодіти сучасними методами польових досліджень та навчити студентів користуватися ними у польових умовах. **Завдання практики:** навчити користуватися спеціальними приладами і туристичним спорядженням та вміти правильно застосовувати їх при різних видах географічних досліджень; навчити самостійно вести візуальні спостереження, виконувати польові вимірювання; проводити науково обґрунтовану камеральну обробку емпіричних результатів.

Програмні результати навчальної практики з географії полягають у застосовуванні здобутих теоретичних знань для формування практичних навичок; демонстрації вміння користуватися спеціальними приладами під час географічних досліджень та правильно їх застосовувати для вирішення різних географічних задач; організації самостійних візуальних спостережень природних об'єктів і явищ; виконанні польових вимірювань, демонстрації вміння виконувати графічні, картоскладальні і картометричні роботи; використанні професійно-профільованих знань і практичних навичок з фізичної, економічної, соціальної географії для дослідження природних і соціальних об'єктів, процесів та явищ.

Навчальна практика з географії складається із блоків, що відповідають окремим навчальним дисциплінам. Кожен блок складається із підготовчого, польового і камерального етапів. *Підготовчий етап* включає ознайомлення з програмою практики, напрямками досліджень, маршрутами, правилами експлуатації приладів, методикою польових досліджень, вимогами до звіту. На цьому етапі відбувається повторення та закріплення теоретичних знань, необхідних для проходження практики, отримання обладнання; проводиться інструктаж з техніки безпеки. *Польовий етап* включає безпосередню роботу на ділянках, проведення вимірювань і створення планів, екскурсії на ключові природні ділянки. Залежно від мети та завдань кожного блоку навчальної практики з географії проводяться певні географічні дослідження. *Камеральний етап* перед-

бачає оформлення та складання звіту з навчальної практики.

Базами проведення навчальної практики є спеціально облаштовані полігони і природні комплекси. Серед об'єктів на пішохідних екскурсіях - природні та штучні відслонення гірських порід м. Суми та його околиць; на пішохідно-автобусних - гора Золотуха (Роменський район), околиці сіл Могриця (Сумський район), Баничі (Глухівський район).

У другому семестрі навчальна практика з географії завершує вивчення дисциплін «Картографія з основами топографії», «Метеорологія і кліматологія», «Геологія».

Топографічний блок навчальної практики є надзвичайно важливим, адже практичні вміння креслити плани ділянок місцевості необхідні при виконанні усіх інших блоків практики, тому навчальну практику з географії варто починати саме з топографічного блоку. У ході цієї частини практики студенти оволодівають методикою основних видів польових топографо-геодезичних робіт, знайомляться з устроєм геодезичних приладів, прийомами польового картографування, виконують креслення планів та інших картографічних творів у чистовому варіанті.

Названий блок практики здійснюється на спеціальному топогеодезичному полігоні, який розташований у безпосередній близькості від корпусів університету. Умови полігону та забезпечення приладами дозволяють виконувати різноманітні плани, висотні та планово-висотні топографічні зйомки: будувати бусольні та теодолітні ходи, здійснювати різні види нівелювання, включаючи геометричне, виконувати мензульну, окомірну зйомки та інші різновиди польового картографування.

Геологічний блок практики включає закріплення теоретичних знань, отриманих під час аудиторних занять, про літологічний склад порід на прикладі геологічної будови Сумської області та сучасні фізико-географічні процеси (флювіальні, зсувні, еолові та ін.). Польовий етап передбачає дослідження природних і штучних відслонень гірських порід м. Суми та його околиць під час пішохідних екскурсій.

Лучанський розріз є опорним для дослідження геологічної будови Сумської області та суміжних територій. Він розташований на околиці м. Суми на правому корінному березі річки Псел. В основі розрізу залягає шар порід сумської свити (палеоцен), розріз якого є стратотипом та представлений: опокою безвапняковою із палеонтологічними рештками (зуби акул і змінені спікули губок); піском глинистим з дрібною добре обкатаною галькою; опокою вапняковою із рештками крупних форамініфер, губок, молюсків; піску дрібнозернистого з фосфоритом і кременистою та крейдяною галькою, з рештками раковин молюсків. Вище залягає пісок бучацької та київської свити (палеоцен), місцями з прошарками глини. Закінчується розріз пісками пізнього пліоцену, які перекриті лесовидними суглинками

та ґрунтом. Під час екскурсії студенти складають схематичний план району дослідження, вчать описувати геологічні верстви, вимірювати їх потужність, відбирати зразки та визначати генезис порід, роблять спробу відтворити умови їх формування. З правого крутого берегу р. Псел відкривається чудовий краєвид на річкову долину, що дає можливість студентам практично оцінити роботу постійного водотоку, виявити складові елементи річкової долини та їх морфологічні риси.

Покинтий крейдяний кар'єр розташований в урочищі «Старе Крейдище», що поблизу с. Зелений Гай в передмісті Сум. В основі кар'єру залягає біла писальна крейда нижнього маастрихту (верхня крейда) із палеонтологічними рештками, представленими коралами, молюсками, брахіоподами, залишками морських їжаків та ін. На крейдяних породах з добре помітним розмивом залягають безкарбонатні опоковидні породи сумської свити (палеоцен), вище - дрібнозернистий глауконіто-кварцовий пісок бучацької свити (палеоцен), сірого та жовтувато-сірого кольорів, з присутністю залізистих конкрецій неправильної та округлої форми. Закінчується розріз невитриманими пластами суглинків палевого кольору. На прикладі цього кар'єру студенти закріплюють знання про породи сумської свити, отримані при дослідженні попереднього Лучанського розрізу; ознайомлюються із породами верхньої крейди, що є корінними в регіоні; самостійно описують геологічні верстви, вимірюють їх потужність; відбирають зразки порід та палеонтологічних решток; визначають генезис порід; складають стратиграфічну колонку. Під час руху до об'єкта дослідження студенти закріплюють теоретичні знання про геологічну діяльність річки на прикладі долини р. Псел та діяльність вітру (дюни на першій надзаплавній терасі).

Штучне відслонення гірських порід на правому березі р. Стрілки (м. Суми) як об'єкт дослідження являє собою відслонення четвертинних відкладів, представлених пісками, прошарками глини, лесовидних суглинків та похованих ґрунтів. Студенти закріплюють набуті практичні навички з опису розрізу та верств порід, вимірювання їх потужності та відбору зрізків, а також самостійно складають стратиграфічну колонку четвертинних відкладів, за якою визначають палеогеографічні умови цього геологічного періоду. На прикладі яружно-балкової мережі на правому березі р. Стрілки студенти знайомляться з результатами діяльності тимчасових водотоків та гравітаційних процесів, закріплюють теоретичні знання, отримані під час аудиторних занять, виявляють причини утворення форм рельєфу, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки.

Теоретичні знання про погоду і клімат студенти закріплюють під час проходження метеорологічного блоку навчальної практики. Практика починається з екскурсії на метеостанцію, де студенти ознайомлюються з її управлінською структурою та

виробничо-інформаційними зв'язками. Проводять безпосередні виміри метеорологічних параметрів, отримують практичний досвід роботи з усіма приладами та з провідними методами прогнозування погоди.

Наступний етап практики - вибір типового для регіону проведення досліджень природного комплексу – долини р. Стрілки (поблизу педагогічного університету). Спостереження за погодою здійснюються як стаціонарно, так і на маршруті. Стаціонарні спостереження починаються з облаштування тимчасового метеорологічного посту, де студенти проводять дослідження добового ходу метеорологічних показників: температури повітря, атмосферного тиску, напрямку і сили вітру, хмарності, видів і кількості опадів, вологості повітря; здійснюють графічну інтерпретацію даних, отриманих за період спостережень. Маршрутні спостереження (маршрути горизонтальний та вертикальний) такі: спочатку студенти здійснюють фізико-географічний опис підстильної поверхні ключових точок маршрутних спостережень; потім знімають показники метеоприладів згідно зі стандартною методикою спостережень; будують графіки на основі отриманих даних. По закінченні метеорологічного блоку практики студенти здійснюють остаточну обробку зібраного масиву даних з творчою інтерпретацією отриманих результатів, а також встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між природними явищами різного генезису.

У четвертому семестрі практика з географії завершує вивчення навчальних дисциплін «Геологія», «Гідрологія», «Геоморфологія», «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства». При проведенні навчальної практики з геології використовуються різноманітні природні об'єкти.

Гора Золотуха – роменський соляний купол, геологічний заказник місцевого значення. Походження г. Золотухи пов'язане з діапіризмом, тому студенти мають можливість закріпити теоретичний матеріал про діапірову тектонічну структуру. Польові спостереження проводяться у двох колишніх кар'єрах - гіпсовому і діабазовому. На прикладі цих кар'єрів студенти знайомляться з будовою соляної діапірової складки, найдавнішими гірськими породами осадового чохла в Сумській області (гіпси, гіпсоносні глини, суглинки, брекчія кепрок) палеозойського віку, а також із єдиною в регіоні магматичною породою (діабаз), що виходить на денну поверхню. Під час екскурсії студенти складають план місцевості району дослідження, описують названі кар'єри, відбирають зразки, визначають генезис порід, відтворюють умови їх формування. У межах цього геологічного заказника розташоване міське сміттєзвалище, що дає можливість оцінити екологічний стан об'єкта природно-заповідного фонду. По закінченні робіт на штучних відслоненнях здійснюється екскурсія до Роменського краєзнавчого музею, де майбутні фахівці дізнаються про геологічну будову

Роменського району, знайомляться зі зразками корисних копалин та мають можливість спостерігати один із найбільших в області льодовикових валунів.

У Могрицькому ландшафтному заказнику місцевого значення (с. Могриця Сумського району) об'єктом спостереження є кілька природних та штучних відслонень крейди, де можна зібрати різноманітний палеонтологічний матеріал. Тут є скам'янілі корали, плечоногі, червононогі, двостулкові та головоногі молюски, морські їжаки, зуби акул. Вивчення цього об'єкта дає можливість закріпити теоретичні знання з історичної геології та палеонтології; удосконалити практичні навички та вміння описувати відслонення; відбирати палеонтологічні зразки та зразки гірських порід для наступної ідентифікації; самостійно складати описи геологічних розрізів; здійснювати фаціальний аналіз та відтворювати палеогеографічні умови минулих геологічних умов.

Могрицький заказник як об'єкт є унікальним і може слугувати полігоном для інших блоків практики: геоморфологічної, ландшафтної тощо. Вивчаючи його, студенти мають можливість закріпити теоретичні знання про сучасні фізико-географічні процеси: простежити всі стадії утворення ярів, вивчити зсувні та карстові процеси (неглибокі карстові лійки на підвищеній ділянці плато). Крім візуального спостереження вони здійснюють морфометричні дослідження форм рельєфу та виявляють причинно-наслідкові зв'язки між різними процесами і явищами.

Баницький кар'єр кварцитів (с. Баничі Глухівського району) – діюче родовище, унікальне і єдине в Європі за якістю сировини. У кар'єрі доступний для спостереження розріз із трьох шарів. Нижній шар – еоценові піски з лінзами кварцового пісковика, над ними залягає потужна морена Дніпровського льодовика, а перекриває ці відклади лесова товща. Студенти вивчають продуктивний горизонт (потужність, глибину залягання); відбирають зразки та описують їх; визначають генезис кварцових пісковиків, відтворюють умови їх формування; досліджують глинисто-піщані породи, льодовикові відклади; описують процес видобування кварцових пісковиків; самостійно складають опис геологічного розрізу кар'єру.

Гідрологічний блок практики передбачає вивчення водних об'єктів міста Суми та його передмість. Серед об'єктів - ділянка р. Псел, р. Сумка та р. Стрілка, озеро-стариця Чеха, джерела урочища Мамаївщина. При вивченні цих водних об'єктів студенти закріплюють теоретичні знання про води суходолу; оволодівають методами польових гідрологічних досліджень; удосконалюють практичні навички та вміння дослідження морфометричних характеристик річкового русла (ширини, глибини, площі поперечного перерізу); вимірювання швидкості течії водного потоку; дослідження фізичних властивостей води (температури, прозорості, кольору, запаху), відбору проб води. Після польових досліджень студенти здійснюють креслення попереч-

ного перерізу русла річки, обчислюють його площу і кількісні характеристики річкового стоку; визначають дебіт джерел; у лабораторних умовах встановлюють мутність води; обчислюють витрати наносів; визначають ступінь розчленованості берегової лінії та стадію розвитку озера; встановлюють певні закономірності та причинно-наслідкові зв'язки.

Теоретичні знання про форми рельєфу, отримані під час аудиторних занять, студенти закріплюють під час геоморфологічного блоку практики. Дослідження річкової долини на прикладі долини р. Псел здійснюється за маршрутом Баранівка – Зелений Гай (в околицях м. Суми). На маршруті вивчаються складові річкової долини: перша та друга надзаплавні тераси (уступ, розмір терас); заплава (прируслова заплава, центральна, притерасна, стариці, встановлення меж низької та високої заплав); русло річки, меандри, корінний берег. Під час цих досліджень студенти набувають практичних навичок та оволодівають методами геоморфологічних досліджень. На корінному березі, поблизу села Зелений Гай, є відпрацьований крейдовий кар'єр, де відслонюються відклади верхньої крейди та палеогену, представлені білою крейдою, опокою і пісками. Студенти вивчають породи, що складають корінний берег долини р. Псел та складають поперечний геоморфологічний профіль річкової долини. Під час проходження цього маршруту вони досліджують також еолові форми рельєфу: стародавні дюни на першій надзаплавній терасі (вимірюють та описують морфометричні параметри, відтворюють умови їх утворення).

Дослідження яружно-балкової мережі на правому корінному березі річки Стрілка в околицях міста Суми закріплюють теоретичні знання про форми рельєфу, які створені тимчасовими водотоками, та формують програмні результати навчання при дослідженні ділянки яру (вимірювання та опис довжини схилів, їх крутизни, кута простягання, ширини днища). Студенти встановлюють причини утворення ярів, визначають стадію розвитку яру, її характерні риси. Також на прикладі цього об'єкта вони знайомляться із гравітаційними формами рельєфу: описують зсуви та опливини, виявляють характерні їх ознаки та причини утворення, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між різними ерозійно-зсувними процесами.

Блок практики з географії ґрунтів та основ ґрунтознавства передбачає вивчення різних типів ґрунтів, умов ґрунтоутворення, морфологічних характеристик ґрунту, будови ґрунтового профілю та визначення структури ґрунту, його механічного складу, новоутворень тощо. Дослідження чорноземів здійснюється на базі Ботанічного саду СумДПУ імені А.С. Макаренка – об'єкта природно-заповідного фонду місцевого значення. Студенти вивчають будову ґрунтового розрізу, морфологічні характеристики та встановлюють підтип чорнозему; самостійно виконують ґрунтове профілювання

по лінії «вододіл – заплава р. Стрілка»; описують дерново-карбонатні та лучні ґрунти. Дослідження сірих лісових ґрунтів відбувається у Токарівському лісі, що розташований в околицях м. Суми; вивчення лучних і болотних ґрунтів – у заплаві р. Псел. Студенти самостійно закладають ґрунтові розрізи, описують будову, склад та властивості ґрунтів; виконують ґрунтове профілювання по лінії «прируслова – центральна - притерасна заплава»; встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між ґрунотвірними чинниками та різними типами ґрунтів.

Навчальна практика з географії у шостому семестрі закріплює теоретичні знання, отримані під час вивчення дисциплін «Ландшафтознавство», «Фізична географія України», «Географія населення», «Рекреаційна географія» та інших. Навчальна практика дозволяє студентам не тільки розширити і закріпити знання, отримані під час теоретичного навчання, але й оволодіти новими методами пізнання природних і соціально-економічних процесів, ознайомитися з проблемами раціонального природокористування в регіональному розрізі.

Базою проведення першої частини навчальної практики з географії є околиці міста Суми (навчальний ландшафтний полігон поблизу с. Зелений Гай). Друга частина практики здійснюється за маршрутами (Подільсько-Карпатський, Азово-Чорноморський, Придніпровський), кожен з яких забезпечує потрібну кількість цікавих виробничих (енергетичних, гірничо-видобувних, промислових, сільськогосподарських, транспортних, рекреаційних), а також природних і культурологічних об'єктів. Такий вибір маршрутів дозволяє забезпечити реальну комплексність практики. Разом з тим, студенти мають можливість певного вибору. Всі обрані полігони досліджень дозволяють повною мірою виконати навчальну програму.

На підготовчому етапі ландшафтної практики у процесі оглядової лекції з ландшафтної структури району, написання розділу «Фізико-географічна характеристика району практики», підготовки викопіювань з галузевих фізико-географічних і топографічних карт студенти закріплюють знання, отримані під час теоретичного навчання. Польові комплексні фізико-географічні дослідження проходять у вигляді екскурсій. За допомогою базових методів дослідження природних умов і ландшафтів здійснюється вивчення існуючого стану природних комплексів територій. До таких методів відносять маршрутний метод, метод натурних зйомок, метод ключових ділянок та метод польового опису точок спостереження. Окремим методом польових досліджень є картографічний метод, засобами якого відбувається картографування структури природних комплексів досліджуваної території. Під час комплексних фізико-географічних досліджень студенти набувають нових практичних умінь і навичок або вдосконалюють існуючі, оволодівають новими методами дослідження природних процесів.

На ключових ділянках навчального ландшафтного полігону поблизу с. Зелений Гай студенти виконують окомірну зйомку полігону, геолого-геоморфологічні, гідрологічні, кліматичні, ґрунтово-географічні, геоботанічні дослідження. Описують фації й урочища території дослідження, здійснюють ландшафтне профілювання і картографування полігону, досліджують природні та антропогенні процеси, їх вплив на ПТК. По закінченні ландшафтно-практики студенти оволодівають методикою комплексних фізико-географічних досліджень природних комплексів, будують ландшафтний профіль та складають ландшафтну карту району дослідження. Результати практики дають повне уявлення про природу територіальних утворень.

Комплексна географічна (дальня) практика є підсумовуючою і передбачає синтез знань про природу, населення і господарство різних регіонів України. Названий блок практики здійснюється за Карпатсько-Подільським автобусним маршрутом (Суми – Київ – Львів – Болехів – оз. Синевир – Солотвино – Рахів – г. Говерла – Яремче – Кам'янець-Подільський – Біла Церква – Київ – Суми) протяжністю близько 3 000 км.

Упродовж всього маршруту практики, який долається за 12 діб, студенти здійснюють виробничі екскурсії на об'єкти промисловості, енергетики, транспорту, сільського, лісового та рекреаційного господарства. Крім виробничих екскурсій, студенти проводять низку польових досліджень типових та унікальних природно-територіальних комплексів: скельно-печерний комплекс «Скелі Довбуша», каньйон річки Тетерів, відслонення гранітів Українського кристалічного щита, об'єктів природно-заповідного фонду, зокрема Карпатського біосферного заповідника, державного дендрологічного

парку НАН України «Олександрія» та ін. Студенти знайомляться з формами розселення населення, інтенсивністю руху на основних транспортних шляхах сполучення, дають оцінку пропускну здатності об'єктів транспортної інфраструктури тощо.

У ході цього етапу студенти відвідують міста Кам'янець-Подільський, Львів і Чернівці; знайомляться з діяльністю географічних факультетів у Львівському і Чернівецькому національних університетах. Під час гірської частини практики вивчають природні комплекси Українських Карпат; оглядають водоспади на р. Прут, Терембле-Ріцьку ГЕС; відвідують курорти Моршин, Яремче і Соїми, національний природний парк «Синевир» з центром реабілітації бурих ведмедів; здійснюють сходження на гору Куколь (1539,4 м) та найвищу вершину України – г. Говерлу (2060,8 м).

Висновки. Навчальна практика з географії є невід'ємною складовою підготовки висококваліфікованого географа. Це одна з форм організації навчання, яка дає можливість студентам закріпити свої теоретичні знання у польових умовах, розширює світогляд і пізнавальні здібності, викликає зацікавленість географією та підвищує результативність навчання. Крім того, з методичної точки зору, студенти, які самі досліджували в польових умовах природні об'єкти рідного краю, зазвичай потім, працюючи вчителями, також організують та впроваджують в освітній процес краєзнавчі дослідження під час навчання географії у школі. Використання результатів навчальних практик в освітньому процесі має значну перевагу, адже вони підвищують якість навчання, сприяють отриманню міцних знань, надійному формуванню професійних компетентностей студентів-географів.

Список використаних джерел:

1. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии / Н.Н. Баранский; подготовила Л.М. Панчешникова. - М.: Просвещение, 1990. - 303 с.
2. Исаченков В.А. Полевые практики по географическим дисциплинам: Учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по географ. спец. / В.А. Исаченков, В.К. Лесненко, М.З. Гальцова и др. - М.: Просвещение, 1980. - 224 с.
3. Кирилюк С.М. Проблеми викладання географії у школі: Конспект лекцій / укл. С.М. Кирилюк. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2011. – 124 с.
4. Купач Т.Г. Польові природничо-географічні дослідження територій: навч.-метод. посіб. / Т.Г. Купач. С.О. Дем'яненко. - К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2017. - 80 с.
5. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори / К.Д. Ушинський. - К.: Радю школа, 1983. - Т. 2. - 350 с.

References:

1. Baranskiy, N.N. (1990). Metodika prepodavaniya jekonomicheskoy geografii [Methodology of teaching economic geography]. Prepared by Pancheshnikova, L.M. Moskva: Prosveshhenie. 303.
2. Isachenkov, V.A., Lesnenko, V.K., Gal'cova, M.Z., and others (1980). Polevye praktiki po geograficheskim disciplinam [Field practices on geographical disciplines: Tutorial]. Moskva: Prosveshhenie. 224.
3. Ky'rylyuk, S.M., compiler (2011) Problemy vykladannya geografii u shkoli: Konspekt lekciy [Problems of teaching geography at school: Lecture notes]. Chernivci: ChNU im. Yu. Fed'kovy'cha, 124.
4. Kupach, T.G., Dem'yanenko, S.O. (2017) Pol'ovi pry'rodny'cho-geografichni doslidzhennya tery'torij: navch.-metod. posib. [The field of geographic research areas: educational-methodical manual]. Ky'yiv: KNU im. T. Shevchenka, 80.
5. Ushy'ns'ky', K.D. (1983). Vy'brani pedagogichni tvory' [Selected pedagogical works]. Ky'yiv: Rad. shkola, 2, 350.

Відомості про авторів:

Данильченко Олена Сергіївна - кандидат географічних наук, старший викладач кафедри загальної та регіональної географії природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Корнус Олеся Григорівна - кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та регіональної географії природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Корнус Анатолій Олександрович - кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Сюткін Сергій Іванович - кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Нешатаєв Борис Миколайович - доктор географічних наук, професор кафедри загальної та регіональної географії природничо-географічного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка